

UYGURCA OĞUZ KAĞAN DESTANI İLE REŞİDEDDİN OĞUZNAME'SİNDE BULUNAN OĞUZ KAĞAN'IN ALP TİPİ BAKIMINDAN KARŞILAŞTIRILMASI*

*Comparing the Uyghur Oguz Kagan Legend with Oguz Kagan as
found in Rashid al-Din's Oguznamah in terms of the Alp (Brave)
personification*

İbrahim BOZ**

Öz: Oğuz Kağan Destanı Türk destan geleneğinin en önemli eserlerinden biridir. Bu destanın yazma nüshası Paris Millî Kütüphanesinde bulunmaktadır. Eser Uygur harfleriyle yazılmıştır ve muhtemelen 14. yüzyıldan önce yazıya geçirilmiştir. Oğuzlar bu destanı dilden dile aktararak destanın günümüze kadar gelmesini sağlamıştır. Bu destanda mitolojik unsurlar çok fazla yer alır. Reşideddin Oguznamesi ise Oğuz Kağan ve oğullarına ait rivayetleri ihtiva eder. Bu Oğuzname tarihî bir bakış açısıyla yazılmıştır. Bu çalışmada iki eserin de kahramanı olan Oğuz Kağan, alp tipi bakımından karşılaştırılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Destan, Oğuz Kağan Destanı, Reşideddin Oğuznamesi, Oğuz Kağan, alp tipi

Abstract: The Oguz Kagan Legend is one of the most important works of the Turkish legendary tradition. The manuscript of this legend is found in the National Library in Paris. The work is written in the Uighur script, and was put to writing probably prior to 14th century. The Oguz Turks transferred this legend orally, and secured that it reaches to our day. Mythological features occupy a large place in this legend. In the Oguznamah of Rashid al-Din, narratives about Oguz Kagan and his sons are related. This Oguznamah was written by a historical perspective. In this paper, Oguz Kagan, who is the hero of the two works, will be compared in terms of the Alp (Brave) personification.

Keywords: Legend, Oguz Kagan Legend, Rashid al-Din's Oguznamah, Oguz Kagan, Alp (Brave) personification

* **Received-Geliş Tarihi:** 23.07.2019 **Accepted-Kabul Tarihi:** 18.08.2019

DOI Number: 10.19039/sotod.2019.108

Atf / Citation: İbrahim Boz, "Uygurca Oğuz Kağan Destanı İle Reşideddin Oğuznamesi'nde Bulunan Oğuz Kağan'ın Alp Tipi Bakımından Karşılaştırılması", *Studies of The Ottoman Domain*, Volume-Cilt: 9 / Issue-Sayı: 17/ Date-Tarih: August-Ağustos 2019, ss.25-32.

** Ondokuz Mayıs Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Doktora Öğrencisi, Samsun, Türkiye. E-mail: ibrahim_boz28@hotmail.com **ORCID ID:** 0000-0002-6350-3137

1. Giriş

Bir milletin değerlerini, üzüntü ve sevinçlerini, duygu ve düşünce yapısını destanlar içinde bulmak mümkündür. Destanlar bir milletin birlik ve beraberliğinin oluşmasında önemli bir işlevselliğe sahiptir. Türk destanları sözlü edebiyat ortamında oluştukları için dilden dile aktarılırken sosyo-kültürel ortamın da etkisiyle zenginleşmiş ve çeşitlenmiştir. (Şişman, 2003: 1) İşte Oğuz Kağan Destanı ve Reşideddin Oğuznamesi de Türk destanları arasında yer almakta ve bu destanlarda yer alan kahramanların alp tipinin özelliklerini taşıdığı görülmektedir.

2. Destanlar

Köken olarak Farsça olan destan sözcüğü edebi bir tür olarak karşımıza çıkar. Destanlar, milletlerin yaşadığı tarihî olayları mitolojik unsurlarla yoğurarak anlatan uzun ve manzum eserlerdir. Bu bakımından destanlar tarihe kaynaklık edebilir. Ancak destanların tarihî bir eser olmadığı da unutulmamalıdır. Eski Türk destanları, tarih boyunca çeşitli yerlerde yaşayan Türklerin mitoloji, tarih, kültür ve inanışlarını yansıtan kültür hazineleridir. (Aslan, 2018: 25-27)

3. Oğuz Kağan Destanı ve Reşideddin Oğuznamesi

Oğuz Kağan Destanı, eski Türk destanlarının en önemlilerinden biri olarak kabul edilir. Bu destanda Türk destansı hayatının özelliklerini bulmak mümkündür.

Bu destanın iki varyantı bulunmaktadır. Birincisi Paris Milli Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Bu nüsha ilk olarak Rıza Nur tarafından bulunmuştur. İlmî olarak 1932 yılında W. Bang ve R. Rahmeti Arat tarafından Almanca olarak, daha sonra 1936 yılında Oğuz Kağan Destanı adıyla Türkçe olarak yayımlanmıştır. Aynı zamanda bu eser, Millî Eğitim Bakanlığı'nın çıkardığı 1000 Temel Eser Serisi'nde yer almıştır.

Oğuz Kağan Destanı'nın ikinci önemli varyantı, İhanlı Devleti'nde görev yapmış, tarihçi ve hekim olan Reşideddin'in Farsçaya, farklı yazılı ve sözlü kaynaklardan aktararak meydana getirdiği metindir. Bu kitabın bir nüshası İstanbul Topkapı Müzesi'nde bulunmaktadır. Bu varyant Uygur yazısıyla oluşturulmuş varyanttan oldukça farklıdır.

XV. yüzyılda yaşamış olan Yazıcıoğlu ile XVII. yüzyılda yaşamış olan Ebulgazi Bahadır Han, Reşideddin rivayetlerini batı ve doğu Türkçelerine aktarmışlardır. Reşideddin'in Farsça metnini en son Ord. Prof. Dr. Zeki Velidi Togan tarafından Türkçe'ye çevrilmiş ve tarihî bakımdan ele alınmıştır. (Bars, 2028: 225)

4. Alp Tipi

Türklerin Orta Asya'da yaşadığı göçebe hayat tarzı alp tipinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu hayat tarzında insan zorlu hayat koşullarına

karşı dayanıklı olmalıdır. Cesur ve dayanıklı olmak böyle bir coğrafyanın insanı için vazgeçilmezdir. Düşman çok kuvvetli olduğundan düşmana karşı her zaman hazırlıklı olmalıdır. Kısacası Türklerin yaşadığı ortam alp tipinin oluşmasına uygun bir ortamdır.

Türklerde Kağanların Gök Tanrı tarafından seçildiğine inanılır. Tanrı, yönetme yetkisini kağana vermiştir. Kağan, Gök Tanrı adına Türk milletini yönetir. Fakat kağan istediği her şeyi yapma özgürlüğüne sahip değildir. Halkına karşı adaletli davranmak zorundadır. Adaletli olmayan kağanlar Gök Tanrı tarafından görevden alınır. Tanrı tarafından kağana verilen yönetme yetkisi “kut” olarak ifade edilir. Kut kelimesi saadet, mutluluk anlamları verir. Kağan adil bir yönetimle halkını mutlu etmelidir. Ayrıca Gök Tanrı tarafından kağanlara bütün dünyayı yönetme yetkisi verilmiştir. Kağan, Tanrı adına bütün dünyayı ele geçirmeye çalışır. Bütün bu özellikler alp tipinin oluşmasında etkili olmuştur. Türk anlatılarında görülen alp tipi de halkı için mücadele eder, onlara karşı her zaman adaletli davranır.

Kişilikleri ve davranışları ile bir amacın peşinde olan Alplar, toplum tarafından kabul olmuş kişilerdir. Alplar, hareketli, sosyal yaşamın zorunlu bir sonucu olarak hareket unsurunun esas alındığı, güçlü erlik duygusu dediğimiz değerlerle bütünleşirler. Bu kişiler fiziksel olduğu kadar, ruhsal açıdan da derin bir kişiliğe sahiptir. O, halkının öz gücünü sembolize eder. Mücadelesi uğruna geri çekilme, kaçma, yılma gibi davranışlar göstermez. (Yardımcı, 2007: 50)

Alp tipinde kahramanlar cesaret ve güç bakımından karşılıklarına çıkabilecek düşmanlarla mücadele eder. Düşmanlar da birer kahraman özelliği taşırlar; ancak bunlarda olumsuz nitelikler görülmektedir. Düşmanın güçlü ve cesur olması alp tipini daha değerli kılmakta, halk nazarında değerini daha da arttırmaktadır. (Bars, 2014: 355)

Alp tipinin özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Alp tipinin kahramanlığı olağanüstü biçimde doğumundan itibaren başlar. O, Tanrı tarafından belirli kabiliyet ve güçlerle donatılmıştır. Kısa sürede büyüme, süt yerine et, ekme, şarap isteme, beşikteyken konuşma, gelecekte yapacakları ile ilgili haber verme gibi olağanüstü niteliklere sahip olarak doğar.

2. Alp tipinde toplum menfaatleri ve inanılan dünya görüşünün idealleri için varlığını feda etme duygusu bulunur. Kahramanın sadece cesur olması yetmez, bu cesaret halkın faydasına yönelik kullanılmalıdır. Alp, halkının mutluluğundan başka bir şey düşünmemelidir.

3. Alp tipi belirli bir yaşayış tarzının mahsulüdür. Alp tipi, avcılık ve hayvancılıkla geçinen bir toplumun bireyidir. O, yaman bir akıncıdır. Sürü, av ve akın bu toplumun ideal tipini karakterize eder. Alp tipinde

dünyayı yönetme isteği bulunur. Yendiği kavimlerin kendisine itaat etmelerini ister. Bu toplumdaki insanlara da kuvvetleri ölçüsünde değer verilir. Yetişen oğlun da babası gibi kahraman olması istenir. Çocuk kuvvetini ispat etmeden isim verilmez.

4. Kendine güvenme ve cesaret alp tipinin en bariz özelliklerinden biridir. Çarpışmalarda düşmanla tek başına kalsa dahi kendine güveni eksilmez. Kendi kuvveti ile düşmanı yener. (Bars, 2014: 348-349)

5. Oğuz Kağan Destanı ile Reşideddin Oğuznamesi'nde Bulunan Oğuz Kağan'ın Alp Tipi Bakımından Karşılaştırılması

Oğuz Kağan, tarih içindeki hayatı ile destanlara bürünmüş ender “alp” tipinden birisi olarak kabul edilebilir. Sürekli hareket hâlinde ve arayışlar içerisinde bulunan bir millete liderlik yapan Oğuz, ömrü boyunca at sırtından inmemiş, inandığı yüce değerler uğruna dünyayı egemenliği altına alma özleyişinde olan bir idealist, bu yolda yetişmiş büyük bir insandır. (Araz, 2006: 32)

5.1. Oğuz'un Doğumu

Oğuz Kağan Destanı'nda Ay Kağan bir çocuk doğurur: “Bu çocuğun yüzü gök; ağzı ateş (gibi) kızıl; gözleri elâ; saçları ve kaşları kara idi. Perilerden daha güzeldi” (Bang ve Arat, 1988: 13) Oğuz Kağan olağanüstü özelliklere sahip bir çocuktur. Çiğ et ve şarap ister, kırık günde büyür ve yürür: “Ayakları öküz ayakları gibi; beli kurt beli gibi; omuzları samur omuzları gibi; göğsü ayı göğsü gibi idi. Vücudu baştan ayağa tüylü idi” (Bang ve Arat, 1988: 13-14). Reşideddin Oğuznamesi'nde Oğuz, üç gün üç gece annesinin sütünü emmez; “Eğer sütünü emmemi istiyorsan biricik Tanrı'yı ikrar et; üzerine olan hakkını olduğu gibi farz bil” der. (Togan, 1972: 17) Oğuz'un annesi, eşinden gizli olarak Tanrı'ya iman eder. Oğuz bir yıl sonra konuşmaya başlar. Her iki eserde de Oğuz'un olağanüstü vasıflara sahip olduğu görülür. Reşideddin Oğuznamesi'nin daha gerçekçi ve daha dinî bir içeriğe sahip olduğu dikkati çeker.

5.2. Kahramanlığı

Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz, halka zulmeden bir gergedanı öldürür. Oğuz cesaretli bir kahramandır. Gergedanı öldürerek cesaretini ve yiğitliğini gösterir. Alp tipine sahip kahramanın yiğit olabilmesi için kahramanlık göstermesi gerekir. Oğuz gergedanı öldürerek cesaretini gösterir ve alp olmaya hak kazanır. Reşideddin Oğuznamesi'nde ise Oğuz, Tanrı'ya iman etmeyen babasıyla savaşır ve bu savaşlarda cesaretini gösterir. Bu eserde Oğuz'un kahramanlığı dinî bir renge bürünmüştür.

5.3. Evlenmesi

Oğuz Kağan Destanı'nda gökten bir ışık iner. Bu ışıktan çok güzel bir kız çıkar. Oğuz bu kızla evlenir. Bu kızdan Gün, Ay, Yıldız isminde çocukları doğar. Oğuz bir gün ava çıkar. Ağaç kovuğunda bir kıza rast gelir. Bu kızla da evlenir. Bu kızdan Gök, Dağ, Deniz isminde çocukları doğar. Bu destanda Oğuz'un evlenmesi mitolojik unsurlar içerir. Reşideddin Oğuznamesi'nde Oğuz, evlendiği ilk iki kızdan Müslüman olmalarını ister. Kızlar Müslüman olmayınca onlardan ayrılır. Üçüncü evlendiği kız olan Orhan ise Müslüman olmayı kabul eder, bunun üzerine Oğuz bu kızın yanından ayrılmaz. Onu eş olarak kabul eder. Bu metinde Oğuz'un evlenmesi gerçeğe yaklaştırılmıştır.

5.4. Toy Düzenleme

Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz büyük bir toy verir. Toydan sonra oğuz Kağan beylere ve halka şunları söyler:

“Ben sizlere oldum kağan,

Alalım yay ile kalkan,

Nişan olsun bize buyan,

Bozkurt olsun (bize) uran,

Demir kargı olsun orman,

Av yerinde yürüsün kulan,

Daha deniz, daha müren,

Güneş bayrak, gök kurikan” (Bang ve Arat, 1988: 17)

Oğuz Kağan dört bir yana elçiler gönderir. Uygurların kağanı olduğuna göre yeryüzünün dört köşesinin kağanı olması gerektiğini söyler. Böylece Oğuz, cihangirlik idealini bütün dünyaya ilan etmiş olur. Reşideddin Oğuznamesi'nde benzer ifadelerle rastlanmaz. Bu eserde görülen toylarda genellikle devlet meseleleri görüşülür. Cihangirlik ideali ifade edilmez.

5.5. Kurda Duyulan Saygı

Oğuz Kağan Destanı'nda bir kurt sıkıştığı zamanlarda Oğuz'a yol gösterir. Oğuz Kağan, düşmanı olan Urum Kağan'ın üzerine yürüdüğünde erkek bir kurt orduya yol gösterir: “Ey Oğuz, sen Urum üzerine yürümek istiyorsun; ey Oğuz, ben senin önünde yürümek istiyorum” (Bang ve Arat, 1988: 18) Kurdun orduya yol göstermesi olayı eski Türk inançlarının izlerini taşımaktadır. Zira eski Türklerde kurt, kutsal sayılan bir hayvandır. Reşideddin Oğuznamesi'nde ise Kurt motifine rastlanmaz. Bunda İslam dininin etkili olduğu söylenebilir.

5.6. Hileye Başvurma

Oğuz Kağan düşmanlarını alt etmek için hiçbir hileye başvurmazken Reşideddin Oğuznamesi'nde Oğuz, düşmanlarını yenmek için hileye başvurur. Kılbaraklı kadınlar Oğuz'un askerlerine âşık olurlar. Oğuz, kadınların bu zaafını kullanarak Kılbaraklıları yener. Yine Oğuz Frenklere saldırmadan önce aynı orduyu üç kez Frenklere gösterir. Frenkler ordunun büyüklüğü karşısında çok korkarlar. Ayrıca elçiler de Oğuz'un ordusunun çok büyük olduğunu söylerler. Bunun üzerine Frenkler teslim olurlar. Oğuz Kağan ise hem gergedanı hem de düşmanlarını yenerken hiçbir zaman hileye başvurmaz ve mertçe savaşır.

5.7. Yaşlılara Duyulan Saygı

Oğuz Kağan'ın yaşlı ve tecrübeli bir yardımcısı vardır ve kağan zor durumda kaldığında ona yardım eder. Bu kişinin adı Uluğ Türk'tür. Uluğ Türk bir gece rüya görür: "Günlerden bir gün uykuda bir altın yay ve üç gümüş ok gördü. Bu altın yay gün doğusundan ta gün batısına kadar ulaşmıştı ve üç gümüş ok ta şimale doğru gidiyordu." (Bang ve Arat, 1988: 24) Rüyasını Oğuz Kağan'a anlatır. Oğuz Kağan Uluğ Türk'ün sözünü beğenir. Oğuz kağan Gün, Ay ve Yıldız'ı doğu tarafına; Gök, Dağ ve Deniz'i batı tarafına gönderdi. Gün, Ay ve Yıldız altın bir yay buldular ve bu yayı babalarına verdiler. Gök, Dağ ve Deniz üç gümüş ok boldular ve bu okları babalarına verdiler. Oğuz çok sevindi: "Ey küçük (oğullarım), oklar sizlerin olsun. Yay oku attı; sizler de ok gibi olun dedi." (Bang ve Arat, 1988: 24-25) Reşideddin Oğuznamesi'nde de Oğuz'un yardımına koşan Yuşi Koca'dır. Yuşi Koca Oğuz'un yardımcılardan Kara Sülük'ün babasıdır. Babası Kara Sülük'e şöyle der:

"Siz bilinmeyen bir yola çıkıyorsunuz. Aranızda bilgili yaşlı kimse de yok. Eğer zor durumda kalırsanız, ne yaparsınız? İyisi mi beni yanınıza alınız, bir gün işinize yararım." (Togan, 1972: 23)

Kara Sülük, Oğuz'un yaşlıların geride bırakılması konusunda emir vermesine rağmen yaşlı babasını bir sandıkta beraberinde götürür. Ordu çölde susuz kaldığında Kara Sülük babasına danışır. Babası inekleri iyice susayınca kadar koşturmalarını ve ineklerin ayağını vurduğu yerden su çıkacağını söyler. Yuşi Koca'nın dediğini yaparlar ve suyu bulurlar. Oğuz, Yuşi Koca'nın yaptıklarını duyunca onu ödüllendirir.

Alp tipinin bir özelliği de yaşlı ve tecrübeli insanlara saygılı olmasıdır. Oğuz Kağan yaşlı kişilere saygı gösterir, onları yanından ayırmaz. Reşideddin Oğuznamesi'ndeki Oğuz ise yaşlıları orduyu yavaşlattığını düşünür ve onların geride kalmasını ister. Fakat Kara Sülük babasını bir sandıkta saklayarak bu hatanın düzeltilmesini sağlar. Yuşi Koca ordunun zor durumlardan kurtulmasına yardımcı olur.

5.8. Oğuz'un Mekânı

“Uygurca Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz'un anayurdu sayılabilecek bir yer yoktur. Geçmiş ile hâlihazır arasında bağlantılar kuran Reşideddin, sadece Oğuz'un değil, diğer şahısların da kondukları ve göçtükleri yeri belirtir. Kün Han'ın veziri İrkıl Hoca Yeni Kentli'dir. Rivayetlere göre bu şehri Oğuz kurmuştur.” (Kaplan, 2014: 19)

Oğuz Kağan Destanı'nda görülen zaman ve mekân tasavvurları ile Oğuz'un şahsiyeti ve içinde yaşadığı toplum arasında sıkı bir münasebet vardır. Oğuz bir yerde ve bir anda durmayan zamanı ve mekânı süratle aşan insandır. O, ikinci medeniyetlerde görülen durgun ve içe dönük insan tipinin tam zıddıdır. Oğuz tamamıyla dışa dönük bir tiptir. Bütün varlığından taşan kuvvet, onu dışa iter. Dışı, kâinatı ele geçirmek onun en büyük idealidir. (Kaplan, 2014: 15)

6. Sonuç

Oğuz Kağan Destanı'nda bulunan Oğuz'un alp tipinin özelliklerini daha fazla yansıttığı söylenebilir. “Oğuz ve onun gibi bahadırlar, Tanrı'nın düzeni anlamına gelen törenin sürekliliği için mücadele etmişler ve bu mücadelenin meşrutiyetini de yine Tanrı'dan aldıkları kut vasıtasıyla sağlamışlardır.” (Aça, 2000: 11) O, yönetme yetkisini gök tanrıdan aldığına inanır ve onun adına dünyayı yönetir. Kısacası Oğuz dünyayı yönetme idealinde olan bir cihangirdir. Halkı için savaşır, cesaretli ve yiğit bir savaşçıdır. Halkını onlara zulmeden gergedandan kurtarır. İran, Rum, Hindistan gibi ülkeleri fetheder.

Reşideddin Oğuznamesi'ndeki Oğuz ise daha çok İslami özellikleri kişiliğinde barındırır. Doğumu, fetihleri ve yaşayışı İslami bir çizgiye yakındır. İlk metindeki Oğuz bu metinde değiştirilmiş, dinî bir renge bürünmüştür. İlk metinde Oğuz savaşırken hileye başvurmaz. İkinci metinde Oğuz hileye başvurur. Yaşlıların orduyu geride bıraktığını düşünerek onları ordudan ayırır.

Oğuz Kağan Destanı'ndaki Oğuz, yaşlılara hürmet eder ve onları yanından ayırmaz. Bu eserde kurt gibi mitolojik unsurlar ön plandadır. Diğer eserde ise mitolojik unsurlar yerini dini unsurlara bırakmıştır. Her iki eserdeki kahraman da ülkeleri fetheder, halkına faydalı olmaya çalışır. Ölmeden önce bir kurultay toplar ve ülke topraklarını oğullarına paylaşır.

Kaynaklar

Aça, Mehmet, “Türk destancılık geleneğine bütüncül yaklaşabilme ve alp kavramı üzerine bazı yeni yaklaşım denemeleri”, *Millî Folklor*, Volume: 48, 2009, s. 5-17.

Araz, Rıfat, “Eski Türk Destanlarında ve Türk Şiirinde Öne Çıkan Tipler”, *Bizim Külliye*, Volume: 27, 2006, s. 32-38.

Aslan, Ensar, *Türk Halk Edebiyatı*, Pegem Akademi, Ankara 2018.

Bang, Willi; Arat, Reşit Rahmeti, *Oğuz Kağan Destanı*, Burhaneddin Basımevi, İstanbul 1936.

Bars, Mehmet Emin, “Oğuz Kağan Destanı Üzerine Yapılan Çalışmalar”, *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/4, 2008, 224-240.

Bars, Mehmet Emin, “Alp Tipi Kavramı Çerçevesinde Manas”. *Tarih Okulu Dergisi*, Volume: 27, 2014, 245-257.

Kaplan, Mehmet, *Türk Edebiyatı Araştırmaları 3 Tip Tahlilleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2014.

Şişman, Bekir, “Türk Destanlarının Eğitimsel İşlevleri (Oğuz Kağan Destanı Örnekleme ile)”, 21. Yüzyılda İlköğretim ve Ortaöğretimde Çağdaş Yaklaşımlar Sempozyumu, *Meralcan Okulları*, Samsun 2003.

Togan, Zeki Velidi, *Oğuz Destanı*, Ahmet Said Matbaası, İstanbul 1972.

Yardımcı, Mehmet, *Destanlar*, Ürün Yayınları, Ankara 2007.